

**Ο Αγώνας και τα τραγούδια
του Κολοκοτρώνη και του Μακρυγιάννη**

Σε δύο μόλις χρόνια συμπληρώνονται δύο αιώνες από την Επανάσταση του 1821, που κλόνισε την Οθωμανική Αυτοκρατορία, συντάραξε την Ευρώπη και χάρισε στην Ελλάδα την ελευθερία της έπειτα από μακρότατη ζοφερή σκλαβιά. Η επέτειος-ορόσημο πρέπει οπωσδήποτε να εννοηθεί και να βιωθεί από όλους μας, πολίτες και πολιτεία, ως χρέος νηφάλιου και κριτικού αναστοχασμού για το ποιο είμαστε σήμερα, από πού ερχόμαστε, και προς τα πού σκοπεύουμε να πορευτούμε. Στο χρέος αυτό οφείλουμε να ανταποκριθούμε με τη συγκίνηση που αρμόζει, αλλά και με την περηφάνια που αντιστοιχεί στον Αγώνα, σφραγισμένο από το αντιτυραννικό φρόνημα και από τις ιδέες του Διαφωτισμού, που αποτυπώθηκαν άλλωστε και στα πρώτα Συντάγματα της απελευθερωμένης Ελλάδας. Η ιστορία, το ξέρουμε, είναι φειδωλή σε τέτοιες ευκαιρίες.

Η Επανάσταση είχε τους τρανούς ποιητές της. Είχε τον Ρήγα, σαν απόστολό της, και σαν ψάλτες της δύο Ζακύνθιους: τον Διονύσιο Σολωμό και τον Ανδρέα Κάλβο, που, ας μην τον ξεχνάμε, γιατί είναι κι αυτό στοιχείο της ιστορίας μας, συνυπήρξαν σχεδόν επί ένα τέταρτο του αιώνα στη ίδια πόλη, την Κέρκυρα, μα δεν διασταυρώθηκαν ποτέ.

Σήμερα ωστόσο, εδώ, δεν θα μιλήσω για τους επώνυμους, τους δοξασμένους ποιητές του Αγώνα, αλλά για τους ανώνυμους. Για τις κοινότητες των Ελλήνων που, παρ' όλη τη σκλαβιά, δεν ξέχασαν ποτέ

την τέχνη της ποίησης και την τέχνη της μουσικής. Το αντίθετο. Με πάθος και δεξιοσύνη που εντυπωσίασε όλους τους Δυτικούς περιηγητές, όπως πιστοποιούν τα δημοσιευμένα χρονικά τους, έπλαθαν τα τραγούδια τους, κάθε είδους τραγούδια, χωρίς την παραμικρή έγνοια για ιδιοκτησίες και πνευματικά δικαιώματα. Ανάμεσά τους και τα τραγούδια του Αγώνα, που τα διακρίνουμε αφενός στα προεπαναστατικά, τα κλέφτικα δηλαδή, και αφετέρου σε όσα γεννήθηκαν μέσα στην Επανάσταση, που τα αποκαλούμε ιστορικά, ακολουθώντας την ταξινόμηση και την ονοματοδοσία του Νικολάου Πολίτη.

Τα δημοτικά τραγούδια, ως λόγος, ως μουσική και ως χορός, αλλά ακόμα ακόμα και με την ίδια τη διαδικασία της δημιουργίας τους, που απαγόρευε την ατομική ιδιοκτησία, είναι αυθεντικοί μάρτυρες της νοοτροπίας των προγόνων μας.

Γράφει σχετικά ο Αλέξης Πολίτης στο βιβλίο του *Το δημοτικό τραγούδι* (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2010):

«Ο κόσμος δεν τραγουδούσε μονάχα στα πανηγύρια ή τις γιορτές, τραγουδούσε συνεχώς κι αναζητούσε, όσο γινόταν, την ευκαιρία να χορέψει. "Οι Έλληνες", μας λέει ένας προσεκτικός παρατηρητής, από τους οξυνότερους που πέρασαν από τον χώρο μας, ο εγγλέζος Γουίλιαμ Μάρτιν-Λικ, "κάνουν μπαλάντες και τραγούδια για όλα τα θέματα και για κάθε περίπτωση". έναν αιώνα νωρίτερα κάποιος άλλος ταξιδιώτης, πολύ συστηματικός επίσης, ο γάλλος Τουρνεφόρ, σημείωνε: "είναι αλήθεια ότι οι Έλληνες δεν έχουν χάσει τελείως τη διάθεση για χωρατά ούτε τη ροπή προς τη σάτιρα, που σπινθηροβόλούσε την εποχή των προγόνων τους. Κάθε μέρα συνθέτουν πολύ πνευματώδη

τραγούδια". [...] Στα μέσα του 18ου αιώνα: "Χωρίς να ξέρουν ποιος είναι ο Όμηρος, ο Ανακρέων, ο Θεόκριτος, διασκεδάζουν με ερωτικά τραγούδια, μπαλάντες και ποιμενικά. Τραγουδούν αδιάκοπα και χορεύουν» [Porter]· και στα χρόνια της Επανάστασης: "το τραγούδι και ο χορός γεμίζουν κάθε λεπτό που δεν τους απασχολούν οι εργασίες του σπιτιού" [Blaquières]».

Ο βίος λοιπόν των Ελλήνων ήταν πυκνοκατοικημένος από λόγο τραγουδισμένο και πολύ συχνά χορευόμενο. Και μάλιστα από λόγο συλλογικά δημιουργημένο, για παράδειγμα στα νυχτέρια των γυναικών, και ο οποίος άρχιζε να ταξιδεύει πολύ γρήγορα από χωριό σε χωριό και από βιλαέτι σε βιλαέτι. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε ότι τα τραγούδια αποκαλύπτουν τον χαρακτήρα τους πιστότερα και καθαρότερα από οτιδήποτε άλλο. Υπό μία αυστηρή προϋπόθεση: να προσπαθούμε να σιγουρευόμαστε κάθε φορά, διαβάζοντας και τις πολλές πλέον σχετικές μελέτες, ποια τραγούδια είναι αυθεντικά, ή έστω πιο κοντά στα αυθεντικά, ποια έχουν νοθευτεί εξ αρχής ή με την πάροδο του χρόνου, για ποικίλους λόγους, και ποια θεωρήθηκαν δημοτικά ενώ ήταν δημιουργήματα της προσωπικής έμπνευσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι "Μάνα, του λέω δεν μπορώ τους Τούρκους να δουλεύω", που γενιές επί γενεών το διδαχτήκαμε σαν ακραιφνώς δημοτικό, ενώ, όπως είχε αποδείξει έγκαιρα ο Νικόλαος Πολίτης, ήταν ποίημα γραφείου, με την υπογραφή του Πέτρου Λάμπρου, πατρός του Σπυρίδωνος Λάμπρου.

«Τα τραγούδια τα έκαμναν οι χωριάτες, οι στραβοί με τες λύρες» λέει ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στη *Διήγησιν συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836*, υπαγορευμένη στον Γεώργιο Τερτσέτη. Η πληροφορία αυτή εμπεριέχεται σε μια φράση του αρχικαπετάνιου που

περιγράφει αδρά, σαν προφορικός λόγος περισσότερο παρά σαν γραπτός, τον βίο των αρματολών και των κλεφτών: «Οι πρώτοι αξιωματικοί εγίνοντο διά την ανδρείαν των ή διά την φρόνησίν των· ο μισθός των όταν ήσαν αρματολοί, το μοίρασμα των λαφύρων όταν ήσαν κλέπται· εδίδοντο και βραβεία εις τους αριστεύοντας. Όταν έσφαλλον ήτον το κόψιμον των μαλλιών, το ξαρμάτωμα· σέβας προς τας γυναίκας· εδίωχαν όποιον ήθελε βιάσει καμία γυναίκα· παιγνίδια, ταμπουράδες, πηδήματα, χορούς, τραγούδια ηρωικά, τες αμάδες· τα τραγούδια τα έκαμναν οι χωριάτες, οι στραβοί με τες λύρες· τα τραγούδια ήσαν ύμνοι, εφημερίδες στρατιωτικές».

Έχει ιδιαίτερη σημασία το γεγονός ότι ο Κολοκοτρώνης χαρακτηρίζει «στρατιωτικές εφημερίδες» τα τραγούδια που ακούγονταν στα βουνά, τα κλέφτικα και όσα σε κατοπινή εποχή αποκλήθηκαν ιστορικά. Χωρίς την αγωνία του φιλόλογου ή το άγχος του λαογράφου, υποδεικνύει το καίριο. Γιατί πράγματι τα τραγούδια, δημιούργημα της αγροτικής κοινωνίας και του ακμαίου λαϊκού προφορικού πολιτισμού, μπορούμε να τα θεωρήσουμε «στρατιωτικές εφημερίδες»: διηγούνται σπουδαία επεισόδια του πολέμου και απαθανατίζουν ήρωες· ενημερώνουν, παρηγορούν, παρακινούν και παραδειγματίζουν. Κι όλα αυτά, λιτά και αυστηρά. Θεμελιώνοντας στα ρήματα και στα ουσιαστικά τον ρυθμικό λόγο τους, είτε δοξαστικός είναι είτε πένθιμος, επί ηρωικού θανάτου. Λιγιστά είναι τα επίθετα και τα επιρρήματα. Και ελάχιστο να ήταν το παραπανίσιο, το εσκεμμένο στόλισμα δηλαδή, θα άμβλυνε τη σεμνότητα της διήγησης και θα την εξέθετε στον στόμφο.

Ήδη το 1824-1825, στα Προλεγόμενά του στην έκδοση των *Ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*, στο Παρίσι, ο Κλωντ Φωριέλ αναφερόταν στη δημιουργική συμβολή των τυφλών αοιδών: «Τα κλέφτικα τραγούδια είναι πιο εύκολο να αποδοθούν αποκλειστικά σε μια

ειδική κατηγορία δημιουργών. [...] Πως μερικά από αυτά τα τραγούδια είναι έργο κλεφτών που έδρασαν ή βρέθηκαν στις περιπέτειες που αναφέρονται, είναι πολύ πιθανό. [...] Αλλά τα περισσότερα θεωρούνται έργα τυφλών ζητιάνων που υπάρχουν σ' όλη την Ελλάδα και θυμίζουν τους αρχαίους ραψωδούς με τόσο παρόμοιο τρόπο, που έχει κάτι το εκπληκτικό. [...]

»Οι τυφλοί συνηθίζουν, τόσο στη στεριανή Ελλάδα όσο και στα νησιά, να μαθαίνουν απέξω όσα περισσότερα τραγούδια μπορούν, κάθε λογής και κάθε εποχής. Μερικοί μαθαίνουν στο τέλος μια τεράστια ποσότητα, και όλοι ξέρουν άφθονα. Με τον θησαυρό αυτόν στη μνήμη, περπατούν ολοένα, περιτρέχουν την Ελλάδα πάνω-κάτω από την άκρη του Μοριά ως την Κωνσταντινούπολη, από τις παραλίες του Αιγαίου, σ' αυτές του Ιονίου. Πάνε από πόλη σε πόλη, από χωριό σε χωριό, και τραγουδούν στον κοσμάκη που μαζεύεται αμέσως γύρω τους, όπου κι αν φανούν, εκείνα τα τραγούδια που θεωρούν πως ταιριάζουν πιο πολύ είτε στον τόπο είτε στην περίπτωση».

Για να φανεί η λειτουργία των τραγουδιών του Αγώνα, θα σταθώ εδώ σήμερα στη σύνθεση και τη χρήση δύο ξεχωριστών ασμάτων που είναι, τουλάχιστον μερικώς, δημιουργήματα καπεταναίων. Το ένα του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, το άλλο του στρατηγού Μακρυγιάννη. Και οι δυο τους μερίμησαν να αφηγηθούν τα σχετικά περιστατικά, σημάδι αυτό πόσο βαθιά εκτιμούσαν την αξία των τραγουδιών.

Είμαστε ακόμα στα προεπαναστατικά χρόνια. Ο Κολοκοτρώνης βρισκόταν με ογδόντα παλικάρια του «εις το μεγαλύτερο βουνό της Πελοποννήσου. Από ημέρες τούς είχαν είδηση δοσμένη ότι θα πάνε αλυσοδεμένους εκατόν πενήντα ανθρώπους». Διηγείται ο ίδιος για ποιος λόγους χρειάστηκε να προσφύγει για μία και μόνη φορά στη σύνθεση, ή

μάλλον την ανασύνθεση, ενός τραγουδιού:

«Εδιαμοίρασα τους μισούς συντρόφους εις το άλλο βουνό, έβαλα τα καραούλια με μεγάλη πρόβλεψη διά να κάμομε τη Λαμπρή μας ασφαλισμένοι. Εδιαμοιραστήκαμε λοιπόν και τους είπα: Ε, αδελφοί χριστιανοί, να είμασθε συγκεντρωμένοι, όχι, όχι, που μας ονομάζουν οι άρχοντες και το γουναρικό κλέφτες, να ελευθερώσουμε τους ζωντανούς, Αν θέλετε να μ' ακούσετε, να κρεμάσομε τα χαϊμαλιά μας εις τα έλατα· αυτά είναι η εκκλησία μας, η Λαμπρή μας, και να ασπασθούμε και να ελευθερώσουμε τους αδελφούς μας, που πάνε να τους φυλακίσουν διά παντός εις τα δεσμά. Απάνω που καθίσαμε να φάμε, είπα πάλε: Αν είμαστε αδελφοί, να χύσομε το αίμα μας διά τους αδελφούς μας. Πρώτα τους ορμήνευσα μιλητά, έπειτα το έκαμα και τραγούδι και τους το ετραγούδησα».

Ενα παλιό κλέφτικο, παραλλαγή και αυτό ενός ακόμα παλαιότερου τραγουδιού, χαροντικού, διασκεύασε ο Κολοκοτρώνης, για να εμψυχώσει τους συναγωνιστές του:

Της νύχτας οι αρματολοί και της αυγής οι κλέφτες

ολονυχτίς κουρσεύανε και τες αυγές κοιμόνται.

Κοιμόνται στα δασιά κλαριά και στους παχιούς τούς ίσκιους.

Είχαν αρνιά και ψήνανε, κριάρια σουβλισμένα,

μα είχαν κι ένα γλυκό κρασί, που πίν'ν τα παλικάρια.

Κι ένας τον άλλον έλεγαν, κι ένας τον άλλον λέει:

«Καλά τρώμε και πίνουμε και λιανοτραγουδάμε,

δεν κάνουμε κι ένα καλό, καλό για την ψυχήν μας;

-ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιές, φκιάνουν και μοναστήρια-,

*να πάμε να φυλάζουμε στις Τρίχας το γεφύρι,
που θα περάσει ο βόιβοντας με τους αλυσωμένους·
να κόψουμε τους άλυσους να βγουν οι σκλαβωμένοι,
να βγει της χήρας το παιδί, π' άλλο παιδί δεν έχει,
κι αυτό το 'χει μονάκριβο στον κόσμο ζακουμένο».*

Μπορεί να βοήθησε το τραγούδι, μπορεί η Παναγία η Θεοτόκος, όπως λέει ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης, το αποτέλεσμα πάντως της μάχης ογδόντα Ελλήνων εναντίον 2.000 Τούρκων ήταν εντυπωσιακό. Σκοτώθηκαν 87 Τούρκοι. Από τους κλέφτες μόνο ένας, πρωτοζάδερφος μάλιστα του Κολοκοτρώνη. Όλοι οι αιχμάλωτοι απλευθερώθηκαν.

Πυκνότερες σχέσεις με τη σύνθεση ή την ανασύνθεση τραγουδιών είχε ο στρατηγός Μακρυγιάννης, που διευκολυνόταν σ' αυτό από την ικανότητά του στον ταμπουρά. Στα *Απομνημονεύματα* του περιγράφει κάποιες στιγμές στην Ακρόπολη, που την πολιορκεί ο Κιουταχής, Σεπτέμβριο του 1826:

«Τότε έκατσε ο Γκούρας και οι άλλοι και φάγαμεν ψωμί· τραγουδήσαμεν κι εγλεντήσαμεν. Με περικόλεσε ο Γκούρας κι ο Παπακώστας να τραγουδήσω· ότ' είχαμεν τόσον καιρόν οπού δεν είχαμεν τραγουδήσει - τόσον καιρόν, οπού μας έβαλαν οι 'διοτελείς και γγιχτήκαμεν διά να κάνουν τους κακούς τους σκοπούς. Τραγουδούσα καλά. Τότε λέγω ένα τραγούδι:

Ο ήλιος εβασίλεψε,

-Ελληνά μου εβασίλεψε-

και το Φεγγάρι εχάθη

*κι ο καθαρός Αυγερινός που πάει κοντά την Πούλια
τα τέσσερα κουβέντιαζαν και κρυφοκουβεντιάζουν.*

Γυρίζει ο Ήλιος και τους λέει, γυρίζει και τους κρένει:

*«Εψές οπού βασίλεψα πίσου από μια ραχούλα,
άκ'σα γυναίκεια κλάματα κι αντρών τα μοιργιολόγια
γι' αυτά τα 'ρωικά κορμιά στον κάμπο ξαπλωμένα,
και μες στο αίμα το πολύ είν' όλα βουτημένα.*

Για την πατρίδα πήγανε στον Άδη, τα καημένα».

Ο μαύρος ο Γκούρας αναστέναξε και μου λέγει: "Αδελφέ Μακρυγιάννη, σε καλό να το κάμει ο Θεός· άλλη φορά δεν τραγουδήσες τόσο παραπονεμένα. Αυτό το τραγούδι σε καλό να μας βγει. - Είχα κέφι, τού ειπα, οπού δεν τραγουδήσαμεν τόσον καιρόν". Ότι εις τα 'ρδιά πάντοτες γλεντούσαμεν».

Δυστυχώς, το τραγούδι δεν βγήκε σε καλό. Στη μάχη της επόμενης ημέρας ο Γιάννης Γκούρας σκοτώθηκε.

Δεν είναι μόνο τεκμήρια της ιστορίας τα δημοτικά. Είναι και μια τεράστια γεννήτρια ιστορίας. Την ελευθερία μας τη χρωστάμε και σε αυτά. Κράτησαν όρθιους τους Έλληνες σε δεινούς αιώνες, όχι σαν βακτηρία αλλά σαν στύλος της ψυχής τους. Συνέβαλαν στην εμπέδωση του εθνικού φρονήματος. Και κάτι απλό και απτό: Με την έκδοση από τον Φωριέλ των δίτομων *Ελληνικών δημοτικών τραγουδιών* ενισχύθηκε καθοριστικά ο απογοητευμένος από τα εμφύλια πάθη μας φιλελληνισμός. Τα δημοτικά μεταφράστηκαν αμέσως στα γερμανικά (και μάλιστα δύο

φορές), στα αγγλικά και στα ρωσικά, γοήτευσαν τους λογίους, σχολιάστηκαν ευρέως σαν πειστήρια της πνευματικής ποιότητας των νέων Ελλήνων, συμπεριελήφθησαν σε ημερολόγια και ανθολογίες.

Κρίνω λοιπόν σωστό να τελειώσω με λίγα ακόμα λόγια του Γάλλου νεοελληνιστή, που δεν επισκέφθηκε ποτέ την Ελλάδα και δεν ξανασχολήθηκε με τα δημοτικά μας μετά την έκδοσή τους. Για τον Φωριέλ τα τραγούδια αυτά είναι το απράνταχτο πειστήριο πως οι Νεοέλληνες δεν είναι «φυλή τιποτένια, ξεπεσμένη σε σημείο που να αξίζει μόνο την περιφρόνηση, ή τη λύπηση των καλλιεργημένων ανθρώπων», όπως πίστευαν μέχρι τότε οι περισσότεροι λόγιοι της Ευρώπης. «Οι Νεοέλληνες», γράφει, έχουν και «μια ποίηση λαϊκή με όλη τη σημασία της λέξης, άμεση και γνήσια έκφραση του εθνικού χαρακτήρα και του εθνικού πνεύματος». Αν μάλιστα, συνεχίζει, ήταν εφικτή η «πλήρης συλλογή» των δημοτικών τραγουδιών, θα ήταν «η αληθινή εθνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας και ο πιο πιστός πίνακας των εθίμων των κατοίκων της». Αλλά η «πλήρης συλλογή» που ονειρευόταν ο Φωριέλ δεν έχει κατορθωθεί ακόμα, έπειτα από δύο αιώνες. Είναι κι αυτή μία επιπλέον οφειλή μας προς τους Έλληνες του Αγώνα.

Παντελής Μπουκάλας